

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

**PROCEEDINGS OF INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
1**

**ARMENIAN FOLK CULTURE
XVII**

**TRADITION AND MODERNITY
IN ARMENIAN CULTURE**

FESTSCHRIFT FOR
STEPAN LISITSIAN
ON THE OCCASION OF HIS 150TH BIRTHDAY

YEREVAN
IAE PUBLISHING HOUSE
2018

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

1

**ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ
XVII**

**ԱՎԱՆԴԱԿԱՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆԸ
ՀԱՅՈՑ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ**

ՍՏԵՓԱՆ ԼԻՍԻՑՅԱՆԻ
ԾՆՆԴՅԱՆ 150-ԱՄՅԱԿԻՆ
ՆՎԻՐՎԱԾ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԵՐԵՎԱՆ
ՀԱԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2018

**Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Խմբագրական խորհուրդ

Պավել Ավետիսյան (*գլխավոր խմբագիր*), Լևոն Աբրահամյան,
Գրիգոր Արեշյան, Ռուբեն Բաղալյան, Պիտեր Քաուի,
Տորք Դալալյան (*սպարասխանատու քարտուղար*), Պատրիկ
Տօնապետեան, Միհրան Գալստյան, Սարգիս Հարությունյան,
Թամար Հայրապետյան, Լորի Խաչատուրեան, Թեո վան Լինտ,
Հարություն Մարության, Արմեն Պետրոսյան, Համլետ Պետրոսյան,
Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Ջուստո Թրաինա

Editorial Board

Pavel Avetisyan (*editor-in-chief*), Levon Abrahamian, Gregory Areshian,
Rouben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan (*assistant editor*),
Patrick Donabédian, Mihran Galstyan, Sargis Harutyunyan, Tamar
Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyun,
Armen Petrosyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith,
Giusto Traina

Համարի խմբագիրներ՝

Հարություն Մարության, Թամար Հայրապետյան, Սուրեն Հոբոսյան

Հ 241 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1: Հայ ժողովրդական մշակույթ, XVII: Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում / ՀՀ ԳԱԱ հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: Խմբ. Հ. Մարության, Թ. Հայրապետյան, Ս. Հոբոսյան. – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2018. – 508 էջ: (Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1):

Ժողովածուն նվիրված է ազգագրագետ Ստեփան Լիսիցյանի ծննդյան 150-ամյակին: Նախատեսված է հումանիտար և հասարակական ոլորտի գիտնականների և հայոց մշակույթով հետաքրքրված ընթերցողների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	9
1. Ստեփան Լիպիցյան (ծննդյան 150-ամյակի առթիվ) <i>Լիլիա Վարդանյան</i>	11
I. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՍՐԲԱԴԱՍՈՒՄ	
2. «Թշնամու» կերպարի ձևավորման մեխանիզմները՝ որպես՝ բռնության զանգվածայնությունն ապահովող գործոններ Հայոց ցեղասպանության համատեքստում <i>Հասմիկ Գրիգորյան</i>	18
3. Մուսա լեռան հերոսամարտը՝ ըստ ականատես վերապրողների վկայությունների <i>Վերժինե Սվազլյան</i>	27
4. Անդրանիկ. բանահյուսական կերպարը <i>Ալվարդ Դազիյան</i>	41
5. Հայոց ցեղասպանության նահատակների սրբադասումը՝ որպես մշակութային երևույթ <i>Հարություն Մարության</i>	54
II. ՍՏԱԼԻՆԻԶՄ. ԵՐԵԿ ԵՎ ԱՅՍՕՐ	
6. Кампания этнической депортации армян в 1949г. и подконтингент «турки» среди спецпереселенцев «с Черноморского побережья» <i>Грануш Харатян</i>	66
7. Ալթայյան արքայը՝ որպես նորամուծությունների աղբյուր <i>Լևոն Արրահամյան</i>	81
8. Անաստաս Միկոյանի արձանի տեղայնացումը՝ որպես «հիշողության վայր» <i>Հասմիկ Կնյազյան</i>	90
III. ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ԳԱՂԹԱԿԱՆ-ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ- ՆԵՐԳԱՂԹՅԱԼՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ	
9. Սերնդափոխության հիմնախնդիրները հայրենակցական միություններում <i>Աննա Մարկոսյան</i>	106
10. «Պանդի ուխտը»՝ որպես գետաշենցիների ինքնության հարացույց <i>Գայանե Շազոյան, Արսեն Հակոբյան, Վիկտորիա Խորշոդյան</i>	116
11. Ադրբեջանահայ փախստականների (1988-1992թթ.) ինտեգրման և քաղաքացիության ձեռքբերման գործընթացը <i>Շուշանիկ Դազարյան</i>	126

12.	Հայաստան տեղափոխված սիրիահայերի հարմարվելու գործընթացը <i>Արմենուհի Սյրեփանյան</i>	135
13.	Լեզուն որպես սիրիահայերի մշակութային ադապտացիայի կարևոր բաղադրիչ (Էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրություն) <i>Գայանե Հակոբյան</i>	143
IV. ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ԻՐԵՐԻ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ		
14.	Փողի տեսակները և դրանց ծիսական նշանակությունը <i>Արմինե Զոհրաբյան</i>	156
15.	Հայկական գորգերի հորինվածքների ու զարդանների դրսևորումները միջնադարյան իսպանական գորգերում <i>Լիլիա Ավանեսյան</i>	168
16.	Վիշապազարդ վզնոցներ <i>Սարգիկ Բարայելյան</i>	179
17.	К вопросу о популяризации этнографических артефактов и коллекций в современных условиях рыночных отношений <i>Лианна Геворкян</i>	193
V. ՀԱՎԱՏՔ, ԾԵՍ ԵՎ ՏՈՆ		
18.	Трепанации в эпоху поздней бронзы и в раннем железном веке (по антропологическим материалам из могильников с территории Лорийского района Армении) <i>Анаит Худавердян, Сурен Обоян</i>	206
19.	Հրաշքի գործունը Մոկաց կրոնատեղեցական ավանդություններում <i>Էսթեր Խեմճյան</i>	217
20.	Մարմնից դուրս գտնվող հոգին հայկական հրաշապատում հեքիաթներում <i>Թամար Հայրապետյան</i>	231
21.	Աստվածահայտնության քառասնորդաց (հիննակաց) պահքը (պատմական համառոտ ակնարկ) <i>Հասմիկ Արրահամյան</i>	243
22.	Աղվանքում Վարազ-Տրդատի վահանով վերաբերման ծեսի մասին <i>Արրակ Դարադյան</i>	255
23.	Թատերականացված ծեսի սեղմ արտացոլումը մի բուսանվան մեջ <i>Էմմա Պետրոսյան, Զարուհի Սուջյան</i>	263
24.	Թաղումներ, որոնք կարելի է լուսանկարել և թաղումներ, որոնք չի կարելի լուսանկարել <i>Սմբար Հակոբյան</i>	269

25.	Սամցխե-Ջավախքի հայ կաթոլիկ համայնքը (պատմագագարական ուսումնասիրության փորձ) <i>Սոսե Գրիգորյան</i>	279
VI. ՍՐԲԱՎԱՅՐ ԵՎ ԵԿԵՂԵՑԻ		
26.	Արագածի Տիրինկատար սրբավայրը <i>Արսեն Բորոխյան</i>	290
27.	Միջնադարյան Սաղմոսավանքի սրբությունները <i>Աշոտ Մանուչարյան</i>	302
28.	Կասիոս լեռը Անտիոքի շրջանի հայոց աանդազրոյցներուն և հաւատալիքներուն մէջ <i>Յակոբ Չոլաքեան</i>	313
29.	Երկու եկեղեցի, երկու համայնք. նորակառույց եկեղեցիների կրոնա-սոցիալական ենթատեքստը <i>Յուլիա Անպոնյան</i>	328
VII. ԺԱՄԱՆՑ		
30.	Սրճարանային միջավայրը Երևանում. արևելյան տարածք՝ արևմտյան հետազծով <i>Գոհար Սյրեփանյան</i>	340
31.	Ազատ ժամանակի կառուցվածքի փոփոխությունները Հայաստանի Հանրապետության քաղաքային բնակավայրերում <i>Ռուբեն Օհանջանյան</i>	353
VIII. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԽՈՍՈՒՅԹ ԵՎ ՎԱՐՔ		
32.	Մշակույթի և արդի մի շարք հիմնախնդիրների փոխառնչությունները հայաստանյան հանրային ընկալումներում <i>Նիկոլ Մարգարյան, Մելինե Թորոսյան</i>	366
33.	Միջսեռային հաղորդակցության որոշ առանձնահատկություններ հետխորհրդային Հայաստանում <i>Լիլիթ Մանուկյան</i>	383
IX. ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՎԱՔՉՈՒԹՅՈՒՆ		
34.	Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում 17-րդ դարում՝ ըստ պատմագիրներ Ջաքարիա Քանաքեղոցու և Ջաքարիա Ազուլեցու <i>Քրիստինե Պապիկյան</i>	392
35.	Վայրի մրգերի հավաքչության արդի դրսևորումները Լոռիում <i>Անժելա Ամիրխանյան</i>	403
X. ՀԵՐՈՍԱՎԵՊ		
36.	Հայ ժողովրդական հերոսական էպոսը <i>Արմեն Պետրոսյան</i>	414

37.	Արամ Ղանալանյանը՝ «Սասնա ծռեր» հերոսավեպի պատումների գրառող և վերամշակող <i>Աննա Պողոսյան</i>	426
38.	Կրոնաժխական տարրերը «Սասնա ծռեր» հերոսավեպում <i>Սարգիս Հարությունյան</i>	439
XI. ՀԵՔԻԱԹ		
39.	Նվիրատու և խորհրդատու կենդանիները հայ ժողովրդական հեքիաթներում <i>Մարինե Խեմչյան</i>	446
40.	Հեքիաթասացությունը մեր օրերում <i>Նվարդ Վարդանյան</i>	458
XII. ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՓՈՔՐ ԺԱՆՐԵՐ		
41.	Մանկական զվարճախոսությունների թեմատիկ դրսևորումները <i>Արմեն Սարգսյան</i>	470
42.	Բանահյուսական և ազգագրական նյութերի կենցաղավարումը Արարատի մարզի Վեդու տարածաշրջանում <i>Սվետլանա Վարդանյան, Հասմիկ Մարգարյան</i>	484
43.	Հայերեն յուրահատուկ բառեր Թուրքիայի համշենցիների խոսվածքում <i>Սերգեյ Վարդանյան</i>	491
	Հապավումներ	503
	Contents	504

ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ԱՐԴԻ ՄԻ ՇԱՐՔ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՓՈԽԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

Նիկոլ Մարգարյան, Մելինե Թորոսյան*

«Կարևորն այն չէ թե ինչ է տեղի ունենում,
այլ այն թե մենք ինչպես ենք վերաբերվում դրան»:
Թ. Գոլաս

Մտանդարտ ու խորացված հարցումների հիման վրա հողվածում փորձ է արվում ցույց տալու, թե ինչպիսին են մշակույթի ընկալումները հայաստանյան հանրությունում, ինչպիսի պայմաններում և գործոնների ազդեցությամբ են ձևավորվել և ինչպիսի ներուժ են պարունակում դրանք՝ որոշ համազգային հիմնախնդիրների լուծման տեսանկյունից:

Բանալի բաներ. ընկալում, մշակույթի հանրային ընկալում, հաբիթուս, մշակութային կապիտալ, մշակույթի կառուցվածք, մշակույթի գործառույթներ, մշակույթի կարգավիճակ, մշակույթի համակարգային բնույթ:

Սույն հետազոտության նպատակն է ցույց տալ, թե ինչպիսի փոխառնչությունների մեջ են մշակույթի մասին հանրային ընկալումները և այն հիմնախնդիրներից ու մարտահրավերներից բաղկացած իրականությունը, որին առերեսվում ենք արդի Հայաստանում:

Հետազոտության հիմքում ընկած կանխադրույթն այն է, որ դժվարությունները, որոնք առկա են մեր հասարակությունում վերջին երկուս ու կես տասնամյակում՝ կապված երկրի առջև ծառայած մարտահրավերներին դիմագրավելու և նոր իրադրություններին ադապտանալու հետ, նշանակալի չափով հետևանք են մշակույթի այն ընկալումների, որոնք ձևավորվել են որոշակի իրականությունում և հանգամանքներում, բայց վերարտադրվում են այլ իրականությունում և բոլորովին տարբեր հանգամանքների առկայությամբ: Նշվածը ընկալման ու իրականության բախման լուրջ նախադրյալ է, որը հաճախ ուշադրության չի արժանանում:

* Նիկոլ Մարգարյանը Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետի մշակութաբանության ամբիոնի դոցենտ է, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հայ ազգագրության բաժնի գիտաշխատող, պատմական գիտությունների թեկնածու: Մելինե Թորոսյանը AM Partners խորհրդատվական ընկերության վերլուծաբան է և հետազոտությունների համակարգող, պատմական գիտությունների թեկնածու:

Լրագրողական ու գիտական բազմաթիվ հրապարակումներում, սովորաբար, գոյություն ունեցող հիմնախնդիրներն ու մարտահրավերները հանգեցվում են ընկալումների հետ ուղղակի կապ չբացահայտող, և, ըստ էության՝ ածանցյալ բնույթի այնպիսի գործոնների, ինչպիսիք են, օրինակ, տնտեսությունը, քաղաքականությունը, վարչարարությունը:

Ուսումնասիրությունը հիմնվում է ՀՀ յոթ քաղաքներում (Վանաձոր, Գյումրի, Գորիս, Արտաշատ, Իջևան, Արմավիր, Երևան) անցկացված հետազոտությունների նյութի վրա, որը ձեռք է բերվել խորացված հարցազրույցների և ստանդարտ հարցաթերթային հարցումների միջոցով: Ինչպես ստանդարտ հարցումները՝ ամբողջությամբ, այնպես էլ խորացված հարցազրույցները՝ մասնակիորեն, ենթարկվել են վիճակագրական վերլուծության: Իրականացվել են 80 խորացված հարցազրույցներ և 230 ստանդարտ հարցումներ: Հետազոտությունն իրականացվել է 2012–2013 թթ.:

Նախ, հստակեցնենք թե ինչ ենք հասկանում «մշակույթի ընկալում» ասելով: Խաչանմշակության հետազոտողներ Դ. Կոֆը և Մ. Փարկը առաջարկել են ընկալման մի սահմանում, որն ըստ էության գործընթացային է. «Ընկալումը ներքին գործընթաց է, որի օգնությամբ ընտրվում, կազմակերպվում և մեկնաբանվում է արտաքին աշխարհի ինֆորմացիան»¹: Այլ խոսքով՝ մենք ինչն ենք նկատում (առանձնացնում) մեզ շրջապատող երևույթների մեջ, ինչ նշանակություն (կարևորություն) ենք վերագրում ընտրված երևույթներին և ինչպիսի վերաբերմունք է ենթադրվում ընտրված երևույթների նկատմամբ: Վերոհիշյալ սահմանման մեջ նշված՝ ընկալման երեք փուլերից կարելի է դուրս բերել ընկալման հետևյալ երեք առումները՝ կառուցվածքային, կարգավիճակային և համակարգային.

1. Մշակույթի կառուցվածքը (բովանդակությունը. ինչ է այն ներառում իր մեջ)
2. Մշակույթի կարգավիճակը (ինչպիսի նշանակություն է վերագրվում մշակույթին)
3. Մշակույթի համակարգային բնույթը (կապը տարբեր հիմնախնդիրների հետ)

1. Մշակույթի կառուցվածքը

Ինչն ենք մենք նկատում իբրև մշակույթ կամ ո՞ր երևույթներն ենք առանձնացնում իբրև մշակույթային: Մշակույթի բովանդակությունը պարզելու նպատակով հարցվողներին ուղղվել են հետևյալ հարցերը.

1 *Klopf D. W., Park M., Cross Cultural Communication: An Introduction to the Fundamentals. Seoul: Hanshin Publishing Co., 1982, p. 26.*

- *Ինչ էք հասկանում «մշակույթ» ասելով:*
- *Թվեք գործունեության մի քանի ոլորտներ կամ ձևեր, որոնք ըստ Ձեզ կարող են համարվել մշակութային:*

Ստացված պատասխանների քանակական վերլուծությունը ամփոփված է թիվ 1 և 2 աղյուսակներում: Հարցերի բաց լինելու պատճառով ստացվել են բազմազան պատասխաններ: Այդուհանդերձ, չնայած արտաքուստ բազմազանությանը, պատասխանները բացահայտում են հարցվողների շրջանում մշակույթի բավականին սահմանափակ բովանդակային ընկալումը: Բովանդակային սահմանափակությունը նախ բացահայտվում է մշակույթի բաղկացուցիչների մակարդակում: Այստեղ գլխավորապես արտեֆակտեր են, արվեստի տարբեր ոլորտների գործունեության արդյունքներ: Պատասխաններում չեն ներկայացված կամ հազվադեպ են ներկայացված արժեքները, ծեսերը, ավանդույթները: Հազվադեպ են նաև հանրային ու միջանձնային տարբեր մակարդակի հարաբերություններին վերաբերող պատասխանները: Երկրորդ, հնչած պատասխաններում մշակութային փաստերը գերազանցապես ներկայացված են գործունեության արդյունքի ու ոչ թե գործունեության միջոցի տեսանկյունից: Այսինքն, նշված ֆենոմենները չեն դիտարկվում որպես որոշակի խնդիրների լուծման և որոշակի պահանջմունքների բավարարմանը հասնելու միջոցներ: Երրորդ, մշակույթը դիտվում է գլխավորապես իբրև բարձր արվեստի ու էլիտար ֆենոմեն և իբրև հասարակական գործունեության այլ ձևերից (օրինակ առօրեականության) անկախ մի բան:

Գործունեության ոլորտներին վերաբերող պատասխաններում ևս չունենք բազմաբնույթ պատասխաններ: Դրանք զանազան են, բայց վերաբերում են նույն ոլորտներին: Ամենամեծ տոկոսը պատասխանների մեջ կազմում են «Զգիտեմները» (տես աղյուսակ 2): Հարցվողները դժվարություն ունեն մշակույթն իբրև գործունեություն դիտարկելու հարցում: Ինչպես առաջին առման դիտարկման մեջ՝ մշակույթը չի դիտվում որպես միջոց: Հաճախականության տեսանկյունից մյուս մեծ թիվ կազմող պատասխանները կրկին վերաբերում են արվեստի ոլորտներին և արտեֆակտերին, որոնք ներկայացված են իբրև գործունեության արդյունքներ:

2. *Մշակույթի կարգավիճակը (մշակույթին վերագրվող կարևորությունը)*

Ինչպե՞ս ենք մենք կազմակերպում իբրև մշակութային ընտրված երևույթները կամ ի՞նչ տեղ ենք հատկացնում մշակութային երևույթներին՝ այլ երևույթների շարքում: Թիվ 1 և 2 աղյուսակներում կարելի է հանդիպել

պատասխանների, որոնք այս կամ այն չափով առնչվում են մշակույթի նշանակությանը: Դրանք հիմնականում պատկերացվում են մակրոսոցիալական մակարդակում և մասնավորապես՝ ազգային համատեքստում: Հետևաբար, անհրաժեշտություն կար հստակեցնելու թե նույն ազգային գոյատևման հեռանկարի տեսանկյունից մշակույթին ինչպիսի կարևորություն է վերագրվում: Այդ նպատակով, նախքան բուն հետազոտությունը, անցկացվել է հարցախույզ, որի արդյունքում առանձնացվել են հայ ժողովրդի գոյատևման և զարգացման համար կարևորություն ունեցող ոլորտները: Դրանք 12-ն են:

1. Զինված ուժեր	7. Կրթություն
2. Տնտեսություն	8. Մշակույթ
3. Արտաքին քաղաքականություն	9. Կրոն
4. Բնապահպանություն	10. Գիտություն
5. Սոցապահովություն	11. Օրենսդիր
6. Սպորտ	12. Իրավապահպան

Վերջինիս հիման վրա հարցվողներին առաջարկվել է հետևյալ փակ հարցը.

- *Նշված ոլորտներից որոնք են հասկապես կարևոր հայ ժողովրդի գոյատևման ու զարգացման համար (նշեք առավելագույնը երեք ոլորտ):*

Պատասխանների ամփոփումը ներկայացված է թիվ 3 աղյուսակում: Ըստ այդմ, իբրև ժողովրդի գոյատևման և զարգացման միջոց՝ մշակույթը կարևորել են հարցվողների ընդամենը 16.8%-ը: Հարցվողների պատասխաններում առավել մեծ կարևորություն է վերագրվում զինված ուժերին (74.7%), կրթությանը (43.7%), տնտեսությանը (41.6%): Ստացված պատկերը հստակեցման կարիք ունի: Նախ, զինված ուժերին, չնայած դրա կարևորության գնահատման բարձր աստիճանին, շատ կոնկրետ ու սահմանափակ գործառույթ է վերագրվում և ինչպես կտեսնենք թիվ 5 աղյուսակում ներկայացված պատասխաններում, նշված ոլորտը չի կապվում այն տարբեր հիմնախնդիրների հետ, որոնք ծառայել են մեր հասարակության առջև: Նույնը կարելի է ասել կրթության վերաբերյալ (տես թիվ 5 աղյուսակը): Ընդորում, կրթության պարագայում, պատասխանների այդչափ մեծ քանակը ստացվել է այն պատճառով, որ հարցվողների մի մասը ուղղակիորեն ներգրավված է կրթական գործընթացի մեջ և նրանք հիմնականում ուսանողներ են: Այնինչ, տնտեսության կարևորությունը, ի տարբերություն կրթության, ավելի համաչափ գնահատական ունի բոլոր

տարիքային խմբերի պատասխաններում (տես աղյուսակ 4): Բացի այդ, տնտեսությանն առավել մեծ դերակատարություն ու համապարփակ գործառույթներ են վերագրվում, ինչը մենք կտեսնենք թիվ 5 աղյուսակում, որը վերաբերվում է տարբեր հիմնախնդիրների հետ մշակույթի առնչությանը:

3. Մշակույթի համակարգային բնույթը

Ինչ փոխառնություններ ունեն մշակութային երևույթները այլ երևույթների հետ: Այդ նպատակով ընտրվել են մի շարք հիմնախնդիրներ որոնք առնչվում են քաղաքական, տնտեսական, առողջապահական, հոգեբանական, կրթական և այլ ոլորտներին: Հարցվողներին առաջարկվել է պատասխանել հետևյալ հարցին՝

- *Նշված երևույթներից որո՞նք են կապված մշակույթի հետ:*

Հաստատական կամ մերժողական պատասխանների դեպքում հարցվողներից պահանջվել է բացատրել թե ինչու են այդպես կարծում (տես՝ աղյուսակ թիվ 5): Հարցվողներին ներկայացվող հիմնախնդիրների որոշակիացման համար առանձնացվել են այնպիսիք, որոնք տվյալ ժամանակահատվածում (2012–2013 թթ.) առավել հաճախ են քննության առնվել ՀՀ զլմ-ներում: Դրանք են. ինքնասպանությունը, ամուսնալուծությունների թվաճը, տնտեսական ճգնաժամը, կոռուպցիան, էկոլոգիական ճգնաժամը, արտագաղթը, ծնունդների թվի նվազումը, աղքատությունը, գործազրկությունը, սրտանոթային և շնչառական ուղիների հիվանդությունների տարածվածությունը, կրթական համակարգում առկա խնդիրները:

Հատկապես հիմնախնդիրներին առնչվող վերոհիշյալ հարցի հետ կապված է, որ «բացահայտվում է» տնտեսական գործոնի համապարփակ բնույթը: Պատասխանների ամփոփման շնորհիվ պարզվում է, որ տնտեսական գործոնը ներկա է բոլոր հիմնախնդիրների պարագայում և մշտապես առավել կարևորների հնգյակում է (աղյուսակ 5): Այս դիտարկումը կարևոր է մեր հետագա եզրահանգումների համար: Ավելացնենք միայն, որ եզակի են այնպիսի պատասխանները որոնք վերաբերում են որևէ հիմնախնդրի և մշակույթի միջև կապին²: Հարցվողների բացարձակ մեծամասնությունը մերժել է նշված հիմնախնդիրների և մշակույթի միջև կապի գոյությունը: Չնայած հարցաթերթերը և խորացված հարցազրույցի հարցաշարը թաքնված կերպով հուշում է այդ կապի մասին, այնուամենայնիվ հարցվողների կողմից այդ կապը չի ընկալվում:

2 Օրինակ էկոլոգիական ճգնաժամին վերաբերվող պատճառների թվում նշվել է դաստիարակությունը:

Բացի տնտեսությունից, ինչպես կարելի է տեսնել թիվ 5 աղյուսակում ներկայացված առավել հաճախ հնչած պատասխանների շարքում, նշվել են նաև ղեկավարությունը, հոգեբանական գործոնները, ժողովուրդը և այլն: Խորացված հարցումներից պարզվում է, որ ղեկավարությունը մեղադրվում է գլխավորապես տնտեսական քաղաքականության մեջ: Այսինքն, նման պատասխանների մի մասը նույնպես կարելի է վերագրել տնտեսական գործոնին³:

4. Մշակույթի ընկալման փարբեր առումների հարբերակցությունը

Ինչ առնչություն ունեն միմյանց հետ մշակույթի ընկալման վերը դիտարկված երեք առումները՝ մշակույթի բովանդակությունը, մշակույթին վերագրվող նշանակությունը և մշակույթի համակարգային մեկնաբանությունը: Ինչպիսիք ընդհանուր հիմքեր ունեն դրանք: Անմիջապես նկատենք, որ դրանց ընդհանուր հիմքը կազմում է այն ստրուկտուրացված փորձը, որը ձևավորվել է գլխավորապես խորհրդային ժամանակահատվածում և այն գիտելիքը, որ ձեռք է բերվել խորհրդային կրթական համակարգի և կոմունիստական գաղափարախոսության տարածման այլ լծակների միջոցով: Ֆրանսիացի սոցիոլոգ Պ. Բուրդյեն վերոհիշյալ երկու երևույթները (ստրուկտուրացված փորձը և գիտելիքը) բնորոշելու համար օգտագործում է *հարբիթոս* և *մշակութային կապիտալ* հասկացությունները: Ստրուկտուրացված փորձը ոչ նպատակադրյալ, ենթագիտակցական ճանապարհով և սոցիալիականացման ընթացքում ձևավորված նախահակումներն են, դիպագիցիաները, որոնք ունեն կայուն ու կրկնվող բնույթ⁴: Մա ըստ Պ. Բուրդյեյի ձևակերպման՝ հարբիթոսն է: Գիտելիքն, ի տարբերություն հարբիթոսի, ձեռք է բերվում նպատակադրված կրթական գործողությունների միջոցով և դրսևորվում է ինկորպորացված, առարկայական և ինստիտուցիոնալացված կապիտալների միջոցով, որոնք կազմում են մշակութային կապիտալի բովանդակությունը⁵: Այս երկու փորձերը, ըստ էության,

3 Ինչ վերաբերում է պատասխաններում ժողովրդին իբրև մեղավոր դիտարկելուն, ապա պիտի խոստովանենք, որ այս դեպքում «ժողովուրդ» հասկացության համատեքստը միանշանակ ու հստակ չէ: Այսինքն, այն չի դիտվում իբրև որոշակի արժեքային կողմորոշումներով և պատկերացումներով առաջնորդվող գործոն, ինչն ավելի մոտ կլիներ «ժողովուրդ» հասկացության մշակութային ընկալմանը: Ժողովուրդն իբրև գործոն նշած հարցվողները ավելի հաճախ նկատի ունեն «ժողովուրդ» երևույթի քաղաքական-հոգեբանական առումները, մասնավորապես, քաղաքական իշխանություններին անվերջ հանդուրժելու միտվածությունը, անճարությունն ու ընկճվածությունը և այլն:

4 *Бурдье П.*, Начала. М.: Socio-Logos, 1994, с. 28.

5 Երրորդ բաղադրիչը առարկայացված կապիտալն է:

այն գլխավոր պայմաններն են, որոնք կազմում են իրականության մեր ընկալումների հիմքը: Այսինքն, դրանք պայմանավորում են արտաքին աշխարհի ազդակների ընտրությունը, կազմակերպումը և մեկնաբանումը մեր կողմից: Մա ընկալման այն գործընթացն է, որն, ինչպես նշվել է վերը, նկարագրել են խաչամշակութային հետազոտողներ Կլոֆը և Փարկը⁶:

Մեր հետազոտության համար առանձնահատուկ կարևորություն է ներկայացնում Պ.Բուրդյեյի այն դիտարկումը, որ հարիթուսը կարող է դրսևորվել ինչպես անհատական, այնպես էլ խմբային մակարդակներում⁷: Խորհրդային հասարակության կազմակերպման բնույթը, դրա կոլեկտիվիստական սկզբունքները առավելպես նպաստել են հենց խմբային հարիթուսի ձևավորմանը, որն արտացոլվում է խմբային նախահակումների դրսևորման բազմաթիվ փաստերում, մասնավորապես, անհատական մակարդակի և փոքր մասշտաբի մարտահրավերներն իբրև խմբային ընկալելը, դրանց դիմագրավումը խմբային մակարդակում կազմակերպելը, դիմագրավման պատասխանատվությունը գլխավորապես խմբի անունից հանդես եկող առաջնորդներին վերագրելը և այլն: Ըստ խորհրդային հարիթուսի՝ խումբը ենթարկվում է վերևից իջեցվող որոշումներին, նրա անվտանգության, իրավական պաշտպանվածության, տնտեսական գործունեության, անգամ ժամանցի կազմակերպման հարցերը որոշվում է խմբի ղեկավարների նախաձեռնությամբ և հայեցողությամբ: Խումբ-առաջնորդ բնույթի հարաբերություններում առկա շատ կողմեր, անշուշտ բնորոշ են նաև ավանդական հասարակություններին, բայց խորհրդային շրջանում դրանք վերստին վերանայման ու խմբագրման ենթարկվեցին և հարմարեցվեցին կոմունիստական վարդապետության ոգուն: Խորհրդային հարիթուսի արձագանքները կարծում ենք, տարբեր պատասխանների միջոցով ակներև են մեր ներկայացրած աղյուսակներում: Իբրև լրացում կարող ենք հղել մեր հարցումների ևս մի վիճակագրություն, որը վերաբերում է գործազրկության հիմնախնդրի մեջ ղեկավարությանը մեղադրելուն: Ինչպես կարելի է տեսնել պատասխանների ամփոփումից (տես աղյուսակ 6) «մեղադրողների» տոկոսն աճում է հարցվողների տարիքային աճին զուգընթաց: Այսինքն, մեղադրողների մեծ մասը խորհրդային հարիթուսի կրողներ են: Հետխորհրդային շրջանում ծնվածների մեջ ղեկավարությանը մեղադրողների քանակն անհամեմատ փոքրաթիվ է:

6 *Klopf D. W., Park M.*, նշվ. աշխ., էջ 26.

7 Современная социальная теория: Бурдьё, Гидденс, Хабермас. Новосибирск: Изд-во Новосибирского университета, 1995, с. 19.

Մշակութային կապիտալը, այնպիսի կենտրոնացված կառավարումով և ամբողջատիրական հասարակարգում, ինչպիսին խորհրդային հասարակարգն էր, նույնպես համապատասխանեցված էր վերը նշված տրամաբանությանը: Կրթական ֆորմալ և ոչ ֆորմալ գիտելիքը, որն առաջարկվում էր խորհրդային քարոզչամեթոդային կողմից՝ տարբեր փողանցքներով, կարևորում է առաջնորդի դերը, կոլեկտիվի ղեկավար ուժի նշանակությունը: Այդ քարոզչամեթոդային գաղափարախոսության մեջ հատկորեն տարանջատված էին տնտեսությունը, քաղաքականությունը, մշակույթը, ընտանեկան ու միջանձնային հարաբերությունները: Վերջիններիս (մշակույթ, ընտանեկան ու միջանձնային հարաբերություններ), կարելի է ասել, երրորդական դերակատարություն էր վերագրված, ինչը դրսևորվում էր նաև կրթական և գիտական դիսկուրսի շրջանակներում: Որպես ասվածի ապացույց կարելի է թեկուզ ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքին, թե ինչպես են վերոհիշյալ ոլորտները ներկայացվում պատմության՝ դպրոցական ու բուհական դասագրքերում⁸: Դրանցում քաղաքական և տնտեսական պատմությանը՝ ծավալային առումով անհամեմատ ավելի շատ տեղ է հատկացված քան մշակույթին: Բացի այդ, դասագրքերում, սովորաբար ականատես ենք հետևյալ աստիճանակարգային հերթականությանը՝ նախ ներկայացվում է քաղաքական պատմությունը, այդուհետ՝ տնտեսական և վերջում միայն մշակույթի պատմությունը⁹: Իսկ առօրեական հարաբերություններն ու առօրեական մշակույթն առհասարակ բացակայում են: Ընդ որում, դասագրքերում ներկայացվող մշակույթի պատմությունը բովանդակության և կառուցվածքի առումով ներառում է այն ամենը, ինչ որ կարելի է տեսնել մեր անցկացրած հարցման պատասխաններում: Դրանք վերաբերում են գլխավորապես արվեստի տարբեր ոլորտներին, մասնակիորեն՝ նաև կրթական հաստատություններին:

Հաջորդ և շատ կարևոր դիտարկումը, որ վերաբերում է դասագրքերում ներկայացված քաղաքականություն-տնտեսություն-մշակույթ հարաբերությանը, բացահայտում է մի աստիճանակարգ, ըստ որի թե՛ քաղաքականությունը, թե՛ մշակույթը բերվում-հանգեցվում են որոշակի արտադրահարաբերություններին, որոնք ըստ էության կազմում են հասարակության տնտեսական գործունեության հիմքը: Սրա հիմքում, ինչպես դժվար չէ նկատել, ընկած է քաղաքականության ու մշակույթի նկատ-

8 Նշված միտումը շարունակվում է նաև այսօր, հենց նույն խորհրդային ինտելեկտուալ:

9 Նույն համամասնությունն իշխող էր նաև լրատվության մեջ:

մամբ տնտեսության բազիսային և առաջնային լինելու այն թեզը, որը ձևակերպել է Կ. Մարքսը և որը սրբազանացվել էր խորհրդային իշխանությունների կողմից¹⁰: Պատմության պարբերացումը ևս, համաձայն այդ տրամաբանության, ինչպես դպրոցական, այնպես էլ բուհական դասագրքերում, այսօր շարունակվում է ներկայացվել նշված ֆորմուլային համապատասխան՝ ըստ տնտեսական ֆորմացիաների: Մեր համոզմամբ, հենց սա է այն իրողության բուն պատճառը, որում արդի հիմնախնդիրներին առնչվող պատասխաններում, մեր հարցվողների մեծամասնությունը ամենակարևոր և համապարփակ դերակատարություն է վերագրում տնտեսությանը և տնտեսական գործոնին:

Մյուս կողմից, լսարանին՝ մշակույթի սահմանափակ ձևակերպումը և ներկայացումը, գրկում է այն ավելի լայն գործառույթներով ընկալելու հնարավորությունից, ինչն էլ թուլացնում է տարբեր հիմնախնդիրների և մշակույթի միջև կապեր տեսնելու կարողությունը: Մշակույթին, հանձին արվեստի ստեղծագործություններում պարփակված ոլորտի, վերագրվում են ընդամենը հոգևոր դաստիարակության և զարգացման դերակատարության գործառույթներ: Այդ տրամաբանությամբ է կառուցվել հանրային ընկալումը, որն ի վիճակի է միջավայրի երևույթների շարքում իբրև մշակույթ ընտրել սուկ արվեստի ստեղծագործությունները, դրանց վերագրել երրորդական նշանակություն և բավարարվել միայն դրանք պահպանելու, թանգարանացնելու և ստեղծագործական տեխնիկական զարգացնելու մտահոգությամբ:

Այնինչ, մշակույթի գործառույթներն ավելի բազմազան և համապարփակ են քան գործունեության որևէ այլ ոլորտինը, այդ թվում նաև տնտեսությանը: Խնդիրն այն է, թե կառուցվածքային առումով մենք ինչ ենք դիտարկում մշակույթ կոչված ֆենոմենի մեջ: Մշակույթի ավանդական ընկալումը, այո՛, վարժեցված է եղել մշակույթի մեջ տեսնելու միայն արվեստայինը, ընդ որում՝ բարձրարվեստայինը¹¹: Արհեստավորական արտադրանքը վերագրվել է տնտեսականին: Ընտանեկան, միջանձնային հարաբերությունները՝ վերագրվել են հոգեբանության և մանկավարժության ոլորտին: Արժեքային պատկերացումները համարվել են բարոյագի-

10 Մարքսյան այդ թեզի փիլիսոփայական հիմքերը ստեղծվել են Գ. Հեգելի կողմից, որը Յ. Հաբերմասի դիտարկմամբ՝ մշակույթը համարում էր գործունեության արդյունք: Steu' *Хабермас Ю.*, *Техника и наука как "Идеология"*. М.: Праксис, 2007, с. 28–29.

11 Նույնիսկ նեոմարքսիզմին հարող հեղինակները մշակույթի մեջ տեսնում են էլիտարը: Բսկ մնացածը քաղաքակրթական է: Steu' օրինակ *Маркузе Г.*, *Замечания к уточнению определения культуры.* – В кн.: *Маркузе Г.*, *Критическая теория общества.* М.: Астрель, 2011, с. 77.

տական ֆենոմեններ, իսկ նորմերը՝ իրավական և այլն: Այսինքն, այն ամենը, որ ստեղծվել է մարդու կողմից և ըստ սահմանման՝ մշակութային է¹², հանրային հարթությունում չի ընկալվում որպես այդպիսին: Դրանք իբրև մշակութային են դիտարկվում միայն նեղ փորձագիտական շրջանակներում¹³: Բայց այն գիտելիքը, որը ներկայացվում է դասագրքերում և լրատվամիջոցներում և նպատակ ունի ձևավորելու մշակույթի վերաբերյալ հանրային պատկերացումներ, ըստ էության, չի ներառում մշակույթի վերոհիշյալ ասպեկտները:

Ինչ վերաբերում է մշակույթին վերագրվող կարևորությանը, մասնավորապես տնտեսականին այն ստորակարգելու միտմանը, ապա այդ դիրքորոշման քննադատությունը նույնքան հին է, որքան որ դիրքորոշման ձևակերպումը: Կ. Մարքսի այն հայտնի թեզը, թե տնտեսական (արտադրահարաբերությունները) է կազմում ամեն գաղափարականի հիմքը, լուրջ հակափաստարկներով վիճարկել է դեռևս գերմանացի սոցիոլոգ Մ. Վեբերը իր «Բողոքական բարոյականությունը և կապիտալիզմի ոգին» աշխատությունում: Նշված աշխատությունում Վեբերը փորձել է ցույց տալ, որ տնտեսական գործունեության բնույթը, ինչպես նաև դրանում դրսևորվող հաջողություններն ու ձախողումները պայմանավորված են արժեքային որոշակի պատկերացումներով, որոնք ձևակերպվում են կրոնական վարդապետությունների շրջանակում¹⁴: Այսինքն, տնտեսական գործունեությունը բխում է մշակույթից, որպիսին տվյալ դեպքում հանդիսանում է կրոնական արժեքային պատկերացումը: Օրինակ, Վեբերը նկատում է, որ բողոքական հայտնի այն վարքականունը, որ «ով իվիճակի է աշխատել ու չի աշխատում՝ մեղանչում է աստծո առջև», նպաստել է բողոքականների շրջանում գործարար հակումների դրսևորմանը և վերջիններիս մեջ ավելի շատ գործարարներ կան քան մյուս դավանանքների հետևորդների շրջանում¹⁵: Այլ արժեքային ձևակերպումներ, ինչպիսիք են հանդերձյալ կյանքի բացառումը և իբրև աստծո նախախնամության տակ գտնվելու ապացույց՝ այս կյանքում հաջողակ լինելը, նպաստել է բողոքական գործարարների (տվյալ դեպքում՝ գործարարության մեջ ձախողվածների) շրջանում ավելի

12 Մշակույթի մի շարք սահմանումներում մշակույթը սահմանվում է որպես վերկենսաբանական երևույթ: Տե՛ս օրինակ *Маркарян Զ. Շ.*, *Очерки теории культуры*. Ереван, 1969, с. 11.

13 Հիմնականում՝ ազգագրագետների և մշակութաբանների շրջանակում:

14 *Вебер М.*, *Протестантская этика и дух капитализма*. – В кн.: *Вебер М.*, *Избранные произведения* (пер. с нем.). М.: Прогресс, 1990, с. 61–135. տե՛ս նաև Вебер М., *Хозяйственная этика мировых религий* http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/vebobr/02.php, 18.06.2015.

15 Բողոքականների շրջանում ինքնասպանությունների տարածված լինելուն անդ-

հաճախ հանդիպող ինքնասպանության դեպքերին քան քրիստոնեական դավանանքի այլ ուղղություններին հետևող գործարարների շրջանում: Այսինքն, ինքնասպանությունը որպես սոցիալական ու անհատական հոգեբանական խնդիր, սերտորեն կապված է մշակութային որոշակի փաստի՝ արժեքային պատկերացման հետ:

Նմանապես չի կարող լինել սոցիալական համատեքստում արտահայտվող խմբային կամ անհատական բնույթի հիմնախնդիր, որը որևէ առնչություն չունենա մշակութային ֆենոմենների հետ: Մա վերաբերում է մեր հարցաթերթում ներգրավված բոլոր մյուս հիմնախնդիրներին՝ առողջական, ժողովրդագրական, իրավական, կրթական, քաղաքական և այլն: Սրտանոթային հիվանդությունների տարածվածությունը, էկոլոգիական ճգնաժամը, ամուսնալուծությունների թվաճը, ծնունդների նվազումը, արտագաղթը, գործազրկությունը, կոռուպցիան, կրթության ոլորտի խնդիրները, ճախողված քաղաքական ընտրությունները և բազմաթիվ այլ հիմնախնդիրներ պայմանավորված են արժեքային որոշակի պատկերացումներով, որոնք ընկած են մեր կոլեկտիվ հաբիթուսի և մշակութային կապիտալի հիմքում և պայմանավորում են մեր ընկալման գործընթացի բնույթը:

Բնականաբար, արդի իրականությունն այլևս և ուղղակիորեն այնպիսին չէ, ինչպիսին էր խորհրդային ժամանակահատվածում: Ներկա իրականության կառուցման գործընթացում հայտնվել են որոշակի կոնստրուկտներ, որոնք այլ իրականություն(ներ)ում ձևավորված (ի մասնավորի՝ արևմտյան քաղաքակրթական միջավայրերում) հաբիթուսի և մշակութային կապիտալի դրսևորումներ են: Դրանք հայտնվել են այն պատճառով, որ նախկին մշակութային կապիտալի և հաբիթուսի իրացման հնարավորությունները ապահովող հաստատություններից և նորմատիվ կաղապարներից շատերն այլևս գոյություն չունեն կամ կորցրել են նախկին գործառույթների մի մասը: Մեր իրականությունում հաստատվել փորձող այդ նոր, այսպես կոչված՝ հաբիթուսները և մշակութային կապիտալները, հիմնված են բավականին տարբեր և այլ բնույթ ունեցող նախահակումների, այլ գիտելիքների և հաստատությունների վրա: Մշակույթի վերաբերյալ տարածվել փորձող գիտելիքում այլևս մշակույթի դերակատարությունը չունի այն սահմանափակությունը, ինչը բնորոշ է խորհրդային մշակութային կապիտալի հիմքի վրա տրված պատասխաններին¹⁶: Այս նոր հաբիթուսի և մշակութային կապիտալի հիման վրա ձևավորված ըն-

րադարձել է Է. Դյուրկհեյմը: Տե՛ս *Дюркгейм Э., Самоубийство: Социологический этюд.* М.: Союз, 1998, с. 14, 61–62, 141 и др.

16 Օրինակ հայաստանյան բուհերի բոլոր ֆակուլտետներում 1996 թվականից իբրև պարտադիր առարկա դասավանդվում է մշակութաբանությունը:

կալումներում մշակույթը գլխավորապես արվեստի արտեֆակտերի հավաքածու չէ: Այստեղ կարևորվում են բոլոր մակարդակների հարաբերությունները՝ քաղաքական, տնտեսական, իրավական, ազգակցական, միջանձնային և այլն: Հայտնվել են մշակույթին առնչվող նոր գիտելիքներ, որոնք ներկայանում են մինչ այդ բոլորովին անծանոթ հասկացությունների միջոցով, ինչպես օրինակ՝ ժողովրդավարական մշակույթ, քաղաքացիական արժեքներ, անհատական մշակույթ: Այդ գիտելիքում հաճախ մշակույթին ավելի բարձր տեղ է հատկացվում քան տնտեսությանը և քաղաքականությանը: Մշակույթ հասկացությունն այդ բառակապակցություններում հանդես է գալիս որպես որոշյալ: Առանձին դեպքերում մշակույթը հավակնում է մյուս բոլոր ոլորտները ներառել իր մեջ՝ հայտնվելով այդ ոլորտները *անվանող հասկացությունների* կազմում, ինչպես օրինակ՝ քաղաքական մշակույթ, վարչարարական մշակույթ, կազմակերպչական մշակույթ, էկոլոգիական մշակույթ և այլն: Մշակույթի նման իմաստավորումը, անշուշտ փոխում է նաև մշակույթի, այսպես կոչված շարահյուսական բնութագիրը՝ արդյունքից այն վերածելով միջոցի:

Այդուհանդերձ, վերոհիշյալ կոնստրուկտները Հայաստանում դեռևս իրացման լուրջ դժվարություններ ունեն, որոնք պայմանավորված են դրանց հարիճուսացման և կապիտալային ինստիտուցիոնալացման չափազանց դանդաղ գործընթացներով, ինչն էլ պայմանավորում է ընկալման և իրականության բախումն արդի պայմաններում: Օրինակ, մեր հարցվողների մեջ բավականին մեծ թիվ են կազմում այն գործազուրկները որոնք հետխորհրդային շրջանում նպատակուղղված մշակութային կապիտալ են ձեռք բերել (կրթություն են ստացել) այնպիսի ոլորտներում, որոնց պահանջարկը ներկայի հայաստանյան շուկայում կամ այլևս չկա կամ շատ աննշան է: Ասել է թե՛ գործ ունենք խորհրդային ժամանակահատվածից ժառանգված իներցիայի հետ:

Մշակույթի սահմանափակ ընկալումը նպաստում է այն բանին, որ մարդիկ մշակույթը դիտեն իբրև արտաքին և իրենց առօրյա գործունեությունից անկախ երևույթ: Բազմաթիվ հիմնախնդիրներ, որոնք իրականում պայմանավորված են որոշակի մշակութային ֆենոմեններով՝ արժեքային պատկերացումներով և նորմավորված գործողություններով, չեն գիտակցվում իբրև այդպիսին և փոխարենը կապվում են հետևանք հանդիսացող արտաքին գործոնների հետ՝ մի դեպքում տնտեսական զարգացումների, այլ դեպքում՝ իշխանության կամքի և այլն: Սա, ինչ խոսք, նվազեցնում է այդ հիմնախնդիրների լուծման գործընթացում սուբյեկտային մասնակցությունը, արտաքին ազդակների ընտրության, կազմակերպման

և մեկնաբանման վերանայման հնարավորությունը: Ինչպես ճիշտ են նկատում կոնստրուկտիվ ստրուկտուրալիստները (որոնց ամենահայտնի ներկայացուցիչն է Պ. Բուրդյեն). «Անհնար է հաջողությամբ ամբողջապես փոխակերպել հասարակությունը, առանց հարիթուսի վերաձևավորման և միկրոսոցիալական պրակտիկաները ցանկալի ուղիով տանելու գործում հաջողության հասնելու»¹⁷:

ВЗАИМОСВЯЗЬ КУЛЬТУРЫ И НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМ
В СОВРЕМЕННЫХ АРМЯНСКИХ ОБЩЕСТВЕННЫХ
ВОСПРИЯТИЯХ

Никол Маргарян, Мелине Торосян

Резюме

В данной статье, базирующейся на материалах углубленных и стандартных опросов, делается попытка показать общественное восприятие культуры в Армении, выявить условия и факторы его формирования и тот потенциал восприятия культуры, который актуален с точки зрения решения некоторых общенациональных проблем.

Ключевые слова: восприятие, общественное восприятие культуры, габитус, культурный капитал, функции культуры, системный характер культуры.

THE INTERACTIONS OF CULTURE AND CERTAIN
CONTEMPORARY FUNDAMENTAL ISSUES
IN ARMENIAN PUBLIC PERCEPTIONS

Nikol Margaryan, Meline Torosyan

Summary

The article, based on in-depth interviews and standardized surveys, tried to demonstrate the state of contemporary Armenian public perceptions of culture, under what conditions and factors these were formed, and evaluates what potential do these hold from in terms of solving some nationwide issues.

Keywords: perspection, public perceptions of culture, habitus, cultural capital, structure of culture, functions of culture, status of culture, systemics of culture.

¹⁷ Кравченко С. А., Социология: Парадигмы через призму социологического воображения. М., 2002, с. 281.

Աղյուսակ 1

Ինչ եք հասկանում «մշակույթ» ասելով	%
1 թատրոն, կինո, երգ, գիր/գրականություն, պար, համերգներ, արվեստ, նկարչություն, քանդակ, արտասանություն, ազգային կոթողներ, թանգարան, ասույթները, ժող. գործիքներ, վանքեր	87.2
2 սովորույթ, կարծրատիպ, ավանդույթ, ծիսակատարությունները, սովորություն	10.1
3 դժվարանում եմ պատասխանել: Չգիտեմ	9.7
4 կրթությունը, գիտություն	8.2
5 մեր հայ ժողովրդի պատմությունը	6.7
6 արհեստ	4.4
7 անորոշ պատասխաններ. մշակույթը հիմա էն չի, իրանց ձեռքինա, կարում են փող աշխատել մարդկային արժեք, մեր հին ունեցվածքի պեղումները հայ ժողովրդի ընդհանուր խնդիրները, երկրի ինքնուրույնություն, ժողովրդի մտքի փայլատակում	4.2
8 ազգի դեմքը	4.0
9 կրոնը	3.6
10 գյուղատնտեսություն, տնտեսություն	2.6
11 սպորտ	2.7
12 կուլտուրա	2.2
13 ազգի ապրելակերպ	1.8
14 գրադարան	1.3
15 դաստիարակություն	0.9
16 կուլտուրայի վայրեր	0.9
17 մարդու զարգացվածության աստիճանը	0.9
18 ազգի դրսևորում	0.9
19 տուրիզմ	0.9
20 կրոնական մշակույթ	0.4
21 լեզվական մշակույթ	0.4
22 ամեն ինչ	0.4
23 մեր լեզուն	0.4
24 գեղագիտություն	0.4
25 գիտակ մարդկանց և նրանց ստեղծագործությունները չգնահատելը	0.4
26 տունը	0.4
27 ֆիզիկականը	0.4
28 բնապահպանություն	0.4
29 մարդու կեցություն	0.4
30 ազգային առանձնահատկություն	0.4

Աղյուսակ 2.

Թվեր գործունեության ոլորտներ կամ ձևեր, որոնք կարող են համարվել մշակութային	%	Թվեր գործունեության ոլորտներ կամ ձևեր, որոնք կարող են համարվել մշակութային	%
1 չգիտեմ	75.3	13 խաչ քանդակելը/խաչքար	1.2
2 երաժշտություն	9.4	14 դպրոցի դասաժամը	1.2
3 պարը	4.7	15 կրթությունը	1.2
4 ճարտարապետություն	4.7	16 թանգարանագիտություն	1.2
5 թատրոն	3.5	17 խոհանոց	1.2
6 Դժվարանում է պատասխանել	3.5	18 մարդկային փոխհարաբերությունները	1.2
7 արվեստ	3.5	19 լեզու	1.2
8 գրականություն	3.5	20 ծեսերի մասնակցել	1.2
9 նկարչություն	2.4	21 կարդալ	1.2
10 ազգային ֆոլկլոր	2.4	22 խոսել	1.2
11 ազգագրական ցանկացած քայլ	2.4	23 գրել	1.2
12 կինո նկարելը	1.2		

Աղյուսակ 3.

Հայ ժողովրդի գոյատևման ու զարգացման համար կարևոր ոլորտները	%
Զինված ուժեր	74.7%
Կրթություն	43.7%
Տնտեսություն	41.6%
Սոցիալական ապահովություն	22.6%
Արտաքին քաղաքականություն	22.1%
Կրոն	21.1%
Գիտություն	17.4%
Մշակույթ	16.8 %
Օրենսդիր	13.7%
Բնապահպանություն	11.1%
Իրավապահպան	6.3%
Սպորտ	3.7%

Աղյուսակ 4.

Հայ ժողովրդի գոյատևման ու զարգացման համար կարևոր ոլորտները	Տարիքային խմբեր				
	16-24	25-34	35-44	45-64	65-ից բարձր
Զինված ուժեր	24.8%	13.3%	13.9%	33.3%	14.5%
Կրթություն	32.0%	15.0%	19.0%	24.0%	10.0%
Տնտեսություն	19.2%	17.2%	14.1%	37.4%	12.1%
Սոցիալական ապահովություն	14.3%	10.2%	16.3%	38.8%	20.4%
Արտաքին քաղաքականություն	30.2%	13.2%	15.1%	32.1%	9.4%
Կրոն	40.0%	15.6%	11.1%	22.2%	11.1%
Գիտություն	28.9%	13.2%	10.5%	36.8%	10.5%
Մշակույթ	28.9%	15.8%	15.8%	26.3%	13.2%
Օրենսդիր	32.1%	7.1%	17.9%	25.0%	17.9%
Բնապահպանություն	13.0%	26.1%	13.0%	34.8%	13.0%
Իրավապահպան	13.3%	20.0%	26.7%	40.0%	0%
Սպորտ	50.0%	12.5%	12.5%	25.0%	0%

Աղյուսակ 6.

Ոլորտներ	Տարիքային խմբեր				
	16-24	25-34	35-44	45-64	65-ից բարձր
Գործազրկության պատճառով ղեկավարությունն է	14.6%	17.1%	22.0%	26.8%	19.5%

Աղյուսակ 5.

Հիմնական իրենքեր	Ամենից հաճախ նշվող պատճառները (%)						Զգիտեն
	Հոգեկան վիճակը, սթրեսները	Մոգիալ-տնտեսական վիճակը	Բույանորոշությունը	Ապրելակերպը	Զգիտեն	Վերաբերվող	
Ինքնապատկանություն (26 պատասխան)	47.1	20.0	5.9	4.7	4.7	4.7	4.7
Անունայությունների թվաճը (22 պատասխան)	31.9	29.4	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5
Տնտեսական ճգնաժամը	32.9	17.6	27.1	7.1	7.1	3.5	3.5
Կոռուպցիան	27.1	24.7	9.4	15.3	15.3	3.5	3.5
Էկոլոգիական ճգնաժամը	35.3	23.5	17.6	9.5	9.5	5.9	5.9
Արտագաղթը	50.6	24.7	9.4	5.9	5.9	3.5	3.5
Ծնունդների թվի նվազումը	75.3	9.4	3.5	3.5	3.5	2.4	2.4
Աղքատություն	32.9	22.4	20.0	9.4	9.4	3.5	3.5
Գործազրկություն	48.2	15.3	11.8	7.1	7.1	5.9	5.9
Մրտանաթափանքի և շահառական ուղիների հիվանդությունների տարածվածությունը	56.5	18.9	16.5	7.1	7.1	5.9	5.9
Կրթական համակարգում առկա խնդիրները	41.2	31.8	3.6	3.5	3.5	2.6	2.6

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

- ԱՀ — Ազգագրական հանդես
ԱՇՍԱՀ — Արմեն Շավարշի Սարգսյանի անձնական հավաքածու
ԳՀ ՓԺԲ — Գարեգին սարկաուզ Հովսեփեանց, Փշրանքներ ժողովրդական բանահիստորիանից
ԳՄ — Գարեգին Սրվանձտյանց
ԵԼՄ — Ե. Լալայեան, Մարգարիտներ հայ բանահիստութեան
ԷԱԺ — Էմինեան ազգագրական ժողովածու
ԼՀԳ — Լրաբեր հասարակական գիտությունների
ՀԱԲ — Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն
ՀԺՀ — Հայ ժողովրդական հեքիաթներ
ՀՀ ՀԱՀԽ — Հին աուանդական հեքիաթներ Խոտորջրոյ, հաւաքեց Հ. Մ. Հաճեան
ՀՀ ՊԿՊԱ — Հայաստանի Հանրապետության պատմության կենտրոնական պետական արխիվ
ՀՍՀ — Հայկական սովետական հանրագիտարան
ՄՄ — Մեարոպ Մաշտոցի անվան մատենադարան
ՆԳՆ — Ներքին գործերի նախարարություն
ՊԲՀ — Պատմաբանասիրական հանդես
Վկ — Վկայություն
ՔՀ — «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան
МНМ — Мифы народов мира
СЭ — Советская этнография
СПГУ — Санкт-Петербургский государственный университет
ЧГИКИ — Чувашский государственный институт культуры и искусств

CONTENTS

Preface	9
1. Stepan Lisitsian (on the occasion of his 150th birthday) <i>Lilia Vardanyan</i>	11
I. THE ARMENIAN GENOCIDE, SELF-DEFENCE, CANONIZATION	
2. Shaping the image of “the enemy” as supporting factors for the mass violence in the context of the Armenian Genocide <i>Hasmik Grigoryan</i>	18
3. The heroic battle of Moussa dagh according to the testimonies of the eyewitness survivors <i>Verzhine Svazlyan</i>	27
4. Andranik: folklore character <i>Alvard Ghaziyanyan</i>	41
5. Canonization of the martyrs of the Armenian Genocide as a cultural event <i>Harutyun Marutyanyan</i>	54
II. STALINISM: YESTERDAY AND TODAY	
6. The forced relocation of Armenians and the subgroup of “Turks” in specific localities exiled from the Black sea area <i>Hranush Kharatyan</i>	66
7. Altayan exile as a source of innovations <i>Levon Abrahamian</i>	81
8. The localization of the monument of Anastas Mikoyan as a “place of memory” <i>Hasmik Knyazyan</i>	90
III. OLD AND NEW REFUGEES/IMMIGRANTS IN ARMENIA	
9. Generation change issues in compatriotic unions <i>Anna Markosyan</i>	106
10. The Pand pilgrimage as a paradigm of the Getashen descendents’ identity <i>Gayane Shagoyan, Arsen Hakobyan, Victoria Khurshudyan</i>	116
11. The process of integration and naturalization of Armenian refugees from Azerbaijan (1988–1992) <i>Shushanik Ghazaryan</i>	126
12. The process of accomodation of Syrian Armenians <i>Armenuhi Stepanyan</i>	135
13. Language as an important component for Syrian Armenians cultural adaptation (an ethno-sociological survey) <i>Gayane Hakobyan</i>	143

IV. ETHNOGRAPHY OF MUSEUM OBJECTS

14. The types of money and their ritual significance 156
Armine Zohrabyan
15. Manifestations of compositions and ornaments
of Armenian carpets in middle age Spanish carpets 168
Lilia Avanesyan
16. Necklaces with dragon symbols 179
Astghik Israelian
17. On the issue of promoting of ethnographic artifacts and collections
in the light of modern market relationships 193
Lianna Gevorgyan

V. BELIEF, RITUAL, FESTIVAL

18. Trepanation in the Late Bronze and Early Iron ages (on anthropological
materials from the territory of the Lori region of Armenia) 206
Anahit Khudaverdyan, Suren Hobosyan
19. The miracle factor in the religious-ecclesiastical legends of Moks 217
Ester Khemchyan
20. The soul outside of the body in Armenian tales of magic 231
Tamar Hayrapetyan
21. The Hisnakats (Forty days) feast epiphany 243
Hasmik Abrahamyan
22. On the tradition of raising of Varaz-Trdat, the Prince
of Caucasian Albania, on the shield 255
Artak Dabaghyan
23. Reflection in the “curtail form” of the ritual in
the name of one plant 263
Emma Petrosyan, Zaruhi Sudjyan
24. Funerals that can be photographed and
funerals that can not be photographed 269
Smbat Hakobyan
25. Armenian-Catholic community of Samtskhe-Javakhk
(an attempt of historic-ethnographic research) 279
Sose Grigoryan

VI. SACRAL PLACE AND CHURCH

26. Sacred landscape of Tirinkatar on Aragats 290
Arsen Bobokhyan
27. Sacred objects from medieval Saghmosavank 302
Ashot Manucharyan
28. Mount Cassius in traditional ancient beliefs and
folk tales of Armenians in the Antioch region 313
Hagop Tcholakian

29.	Two churches, two communities: social and religious context of newly built churches <i>Yulia Antonyan</i>	328
VII. LEISURE		
30.	The cafn environment in Yerevan: eastern space with western trajectory <i>Gohar Stepanyan</i>	340
31.	Leisure time structure changes in urban residential areas of the Republic of Armenia <i>Ruben Ohanjanyan</i>	353
VIII. PUBLIC DISCOURSE AND BEHAVIOUR		
32.	The interactions of culture and certain contemporary fundamental issues in Armenian public perceptions <i>Nikol Margaryan, Meline Torosyan</i>	366
33.	Some aspects of gender communication issues in Post-Soviet Armenia <i>Lilit Manukyan</i>	383
IX. AGRICULTURE AND GATHERING		
34.	Agricultural customs in Armenia in the 17th century according to historiographers Zakaria Kanakertsi and Zakaria Aguletsi <i>Christine Papikian</i>	392
35.	Gathering of wild fruits in Lori <i>Angela Amirkhanyan</i>	
X. EPIC POEM		
36.	Armenian folk heroic epic <i>Armen Petrosyan</i>	414
37.	Aram Ghanalanyan: writing down and editing the versions of “Sasna tsrer” (Daredevils of Sassoun) epic poem <i>Anna Poghosyan</i>	426
38.	The religious ceremonial component in the Armenian epic “Sasna tsrer” <i>Sargis Harutyunyan</i>	439
XI. FAIRY TALE		
39.	Gift-bringer and adviser animals in the Armenian folk tales <i>Marine Khemchyan</i>	446
40.	Fairy tale narration today <i>Nvard Vardanyan</i>	458